

Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

I. évfolyam 2004/3.

www.kul-vilag.hu

**Portugál gyarmat, indonéz tartomány, független állam:
Kelet-Timor 30 éve**

Igaz Levente

2003-ban végezett az ELTE-n történelem-portugál szakon, kutatási területe az európai expanzió ibér vonatkozásai és a portugál gyarmati világ története. Jelenleg doktori témájában kutat a Porto Egyetemen.

A jelen szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Kiadja:

<http://alapitvany.kul-vilag.hu>

<http://www.nato-kozpont.hu>

Igaz Levente

Portugál gyarmat, indonéz tartomány, független állam: Kelet-Timor 30 éve

A tanulmány a 1975-től indonéz megszállás alatt álló, majd két éve függetlenné vált egykori portugál gyarmat, Kelet-Timor történelmének utolsó 30 esztendejét mutatja be.

Kitér a portugál gyarmati uralom sajátosságaira, az anyaországi politikai fordulat következtében létrejövő hatalmi vákumra és az 1975 végén bekövetkező indonéz invázió körülményeire, az események nemzetközi hátterére. Bemutatja a kelet-timori pártok és politikai irányzatok szerepét, elemzi Dzsakarta a szigetfél tényleges beolvasztását célzó, teljesen elhibázottnak bizonyuló politikáját. A portugál és angol nyelvű források és szakirodalom alapján összefoglalást ad a hidegháború egyik legborzalmasabb genocídiumáról és az ezzel párhuzamosan zajló kelet-timori gerillaháborúról, valamint rámutat az indonéz uralom váratlan összeomlásának tágabb összefüggéseire.

Bevezetés

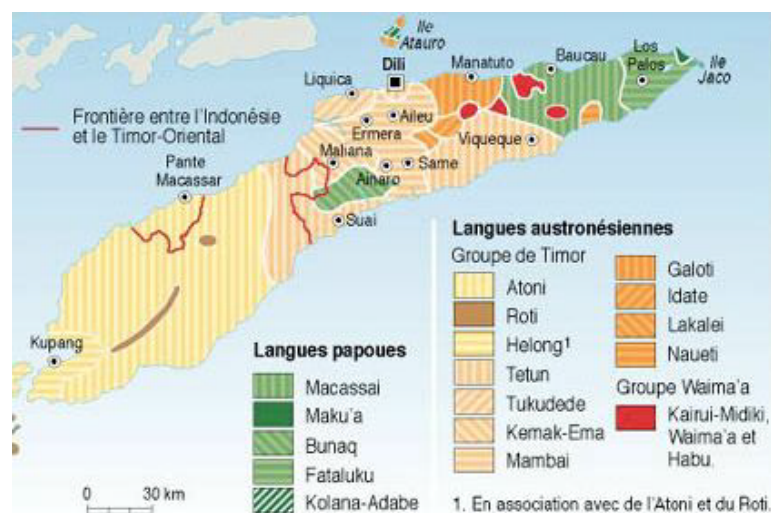
Kelet-Timor 2004. május 20-án ünnepelte függetlenné válásának második évfordulóját. Az egykori portugál gyarmatbirodalom legtávolabbi, kicsinyke tagja, XX. századi mértékkel is sokat szenvedett a függetlenség kivívásáig. A gyötrelmes, három évtizedes – a világ figyelmét sokáig elkerülő – eseménysor tulajdonképpen csak az 1999-es referendumot követő véres események kapcsán került ismét az érdeklődés középpontjába. Manapság Kelet-Timort a nemzetközi közösség egyik „sikertörténeteként” tartják számon. Ismerve a korábbi és napjaink államépítési-nemzetépítési kudarcait (gondoljunk csak Afganisztán vagy Irak esetére) még világosabbá válik, hogy óriási eredményekről van szó a félsziget-állam esetében, amelyk részben a gyarmati múlt sajátosságaival, részben pedig a délkelet-ázsiai térség, az ezredforduló előtt bekövetkező regionális gazdasági-politikai tényezőinek kivételes együttállásával magyarázhatók.

A tanulmány a Föld legfiatalabb országának a függetlenséghez vezető útját mutatja be. Elsősorban arra a kérdésre keresi a választ, hogy mik voltak a folyamat nemzetközi mozgatórugói, mit jelentett Kelet-Timor kérdése a nagyhatalmak, az ENSZ, az egykori anyaország, és a 90-es évek végén mély gazdasági-társadalmi válságot megélt Indonézia számára, valamint a kelet-timori ellenállás eseményeit foglalja össze.

Előzmények. A portugál gyarmati múlt sajátosságai

Kelet-Timor függetlenedésében a történelmi, illetve gyarmati múlt bizonyos jellegzetességei meghatározó szerepet játszottak.¹ Az első ezek közül az, hogy a modern Indonézia arculatát kialakító történelmi folyamatok Timort gyakorlatilag nem érintették. A nagy délkelet-ázsiai kereskedelmi útvonalakon, s ennek következtében mind a hindu-buddhista, mind pedig az iszlám hatásokon is kívül maradó szigeten, az 1512-20 között partra szálló portugálok bomlófélben lévő, tradicionális törzsi társadalmakat (királyságokat), önellátó, mindenekelőtt égetéses-irtásos földművelésből élő, animista vallásokat gyakorló lakosságot és – ami jelenleg is sajátos vonása a szigetnek – valóságos nyelvi káoszt találtak.

A nyelvi szempontból ma is tizenkét nagyobb csoportra oszló kelet-timori lakosság (a dialektusok száma harmincnál is több) legnagyobb lélekszámú etnikuma a tetum.² A sajátos, leglátványosabban kétségkívül a misszionáriusi tevékenységben és a sziget lakosságának (pontosabban az elit) katolizálásában megnyilvánuló portugál fennhatóság, a sziget gazdasági javainak kiaknázása miatt, következő időszakban a hollandokkal került többször is vallási felhangokkal színesített gazdasági konfliktusba, ami 1859-ben Timor kettéosztásával került időleges nyugvópontra. Az afrikai portugál területekhez hasonlóan a gyarmattartó nagyhatalmak itt is kevésbé respektálták az érdekeiket megvédeni alig képes Portugália területi jogait.

Forrás: Le Monde Diplomatique

Az 1910-ben létrejött Portugál Köztársaság instabilitása utoljára 1911-13 folyamán teremtett alkalmat a nyugati szomszédoknak arra, hogy a helyi lakosság felkelését támogatva módosítsanak a határvonalon. A második világháború folyamán pedig a hadviselő hatalmak egyszerűen figyelmen kívül hagyták az anyaország semleges státuszát: az 1941-es holland-ausztrál partraszállást követően, 1942 februárjában a japán megszállás, és ezzel együtt a sziget XX. századi történelmének első genocídiuma következett.³

A háború lezárultával Timoron rövid ideig ausztrál adminisztráció működött, majd a sziget visszakerült korábbi birtokosaihoz. Ha Kelet-Timort a többi portugál gyarmat helyzetével hasonlítjuk össze, újabb érdekes, a későbbi történések szempontjából fontos különbségekre bukkanunk. Tény, hogy Angolával, Mozambikkal és Bissau-Guineával összevetve, ahol a salazari rezsim 1961-től véres háborúkra kényszerülve próbálta fenntartani a gyarmati rendszert, Kelet-Timor a „béke szigete” volt a második világháború után, komolyabb, a függetlenséget célul kitűző mozgalom nem alakult ki a portugál gyarmati uralom legutolsó szakaszában sem⁴. Az 1975 decemberében bekövetkező indonéz megszállás ehhez képest meglepően heves ellenállást váltott ki a helyi lakosságból.

A magyarázat részben a portugálok a többi kolóniától eltérő módon megvalósuló jelenlétében kereshető, amely itt valamiféle egységesítő szerepet töltött be, úgy is, mint a terület „etnokulturális egységének”, valamint politikájának védelmezője. A nyelvi sokszínűség ellentmondani látszik ennek az állításnak, ám a portugál-holland területfelosztás a már korábban létező hatalmi formációk határait megtartva történt. A sziget keleti felén korábban létező, bennszülött Bé-Hali „államszövetség” esetében a portugálok érdekes módon mintegy továbbvivői lettek a nyugati szigetféllel szembeni elkülönülésnek, elsősorban a katolicizmuson keresztül megnyilvánuló „luzo-timori” identitás kialakításával, amely mind a kálvinista holland, mind pedig a muzulmán indonéz szomszédságban fenntarthatónak bizonyult⁵.

A jelenség további oka lehet a politikai és a gazdasági hatalom egyfajta elkülönülése is. Kelet-Timoron a portugálok – létszámuknál fogva – sokkal kevésbé tűnhettek gazdasági kizsákmányolónak, mint egyéb gyarmataikon. Az angolai, mozambiki portugál telepések százezres lélekszámához képest, akik szinte teljesen monopolizálták az ottani munkahelyeket, itt mindössze 0,1 százalékot tett ki a fehérek részaránya. Bár az afrikai gyarmatokhoz hasonlóan itt is csak a helyi lakosság töredéke számított jogi értelemben asszimilátnak, a kelet-timori bennszülött asszimiláltak lényegében nem kényszerültek rivalizálni az európaiakkal.

Ez a jelenség (illetve a timoriak ellenszenve) a háború utáni időszakban inkább a létszámában két százalékot kitevő, de a kereskedelmet és a GDP döntő részét kezében tartó

kínai kisebbséggel szemben mutatkozott meg. Kelet-Timor még a XIX század folyamán kialakult párhuzamos gazdaságában (amely a néhány exporttermék mellett kizárólag önellátásra képes bennszülött családi gazdaságokra épült) a Jáváról érkezett kávé ültetvényesei játszották a főszerepet, akik a gyarmati adminisztráció helyi származású hivatalnokai mellett a másik fontos elemét adták az asszimilált bennszülöttek rétegének. Ez a két csoport alkotta az 1960-as évekre kialakuló, elsősorban városi, a portugált többnyire anyanyelvének valló, s így „európai” műveltségű kelet-timori elit magját, amelyik a katolikus sajtóban kezdte hallatni a hangját. Valahol itt kell keresni a „kelet-timori nemzet” fogalmának születését is, amelyben pedig a portugál nyelv – mostanában keveset hangoztatott, de annak idején meglehetősen erőszakos terjesztése⁶ – játszott komoly szerepet.

A nyelvi sokszínűség és a kulturális egység hiánya miatt a portugál a gyarmati világban jól ismert „lingua franca” szerepet töltötte be Kelet-Timoron is, azzal a megjegyzéssel, hogy sosem haladta meg az „adminisztratív”, illetve „kulturális nyelv” szintjét, utóbbi terminust elsősorban a katolikus egyházi tevékenységre értve. Ez a több mint 400 éves luzitán nyelvi jelenlét még a maga hiányos formájában is lényegesen nagyobb hatással volt a helyi lakosságra, mint az indonéz uralom éveiben erőltetett (ráadásul mesterségesen létrehozott) bahasza-indonéz. Ettől függetlenül fontos tudnunk, hogy az egykori anyaország jelenlegi figyelemreméltó erőfeszítései ellenére⁷, manapság is csak 12-14 százalékra tehető a portugált értő és tényleg beszélő kelet-timoriak aránya, ott is elsősorban a középkorúakra jellemző.

Amíg az afrikai portugál gyarmatokon már az 1950-es években megszülettek az első politikai pártok, addig a pártszerveződést a kelet-timori helyi elit egyelőre nem tartotta szükségesnek: a sajtóorgánumokban kizárólag a gazdasági problémákat és az elmaradottságot kritizálták.⁸ A politikai pártok „robbanásszerű” megjelenése csak 1974-től, a Caetano-rezsim bukását követően vette kezdetét.

Az anyaországi fordulat következményei. A szomszédok magatartása a hidegháború tükrében

A portugáliai fordulat Kelet-Timoron számos párt megalakulását hozta. Ezek közül a további eseményekben kettőnek lett meghatározó szerepe. Elsőként a „Timori Demokratikus Szövetség” (União Democrática de Timor, UDT) alakult meg (1974. május 11.), amely a portugál jelenlét fenntartását támogatta és az autonómia híve volt, azzal a kitételrel, hogy az anyaországi belpolitikai helyzet radikalizálódása nyomán foglalkozott a függetlenség

gondolatával is. Támogatói között tudhatta nemcsak a kávéültetvényes-hivatalnok elit, de a hagyományos, törzsi hercegségek (suco) vezetőinek egy részét is. A „Timori Szociáldemokrata Szövetség” (Associação Social Democrática Timorese, ASDT, május 20.) ezzel szemben a teljes függetlenséget favorizálta. Rövid átmeneti időszak után, elsősorban az anyaországot megjárta marxista-leninista irányultságú értelmiségiek hatására, 1974 őszén a szövetség felvette a „Független Kelet-Timor Forradalmi Frontja” (Frente Revolucionária de Timor Leste Independente, Fretilin) nevet, s ekként egyértelműen baloldali, „forradalmi” mozgalommá alakult. A mozgalom az analfabetizmus felszámolását és a kínai kereskedelmi monopóliumot szövetkezetek létrehozásával megtörni kívánó propagandája alig fél éven belül látványos sikert hozott: a falusi lakosság tömegével csatlakozott hozzá, és így a párt az „elitista” UDT-vel koalícióban, egy 1975 januárjában kötött választási szövetség nyomán a márciusi választásokon a szavazatok 90 százalékát szerezte meg. A további események megértéséhez tudnunk kell, hogy a párt tömegbázisa a jóval hátrányosabb gazdasági-társadalmi helyzetű rétegekből került ki, valamint támogatói között az UDT-szimpatizáns helyi vezetők ellenlábasai is ott voltak, és ez kezdettől fogva magában hordozta az ellentéteket a két párt között.

A harmadik fontosabb párt, a „Timori Népi Demokratikus Egyesület” (Associação Popular Democrática de Timor, APODETI), volt az, amely megalakulásától (május 27.) fogva az Indonéziához történő csatlakozást támogatta, elsősorban az önálló szigetfél gazdasági életképtelenségét hangoztatva. A kisebb pártok közül említést érdemel még a „Timor Hősi Fiainak Egyesülése” (Klibur Oan Timor Aswain, KOTA), valamint a „Munkáspárt” (Partido Trabalhista), mint meglehetősen szűk támogatottságot élvező pártok, melyeket azonban portugál részről nem ismertek el tárgyaló partnerként.⁹

A pártok természetesen kapcsolatokat kerestek a külvilággal. A Fretilin részéről José Ramos-Horta Dzsakartában illetve az ausztrál kormánnyal folytatott megbeszéléseket, ám egyik szomszédától sem kapott a szigetfél függetlenségét támogató érdemi nyilatkozatot. Arnaldo dos Reis Araújo, az APODETI portugálok által 29 évig bebörtönzött vezetője¹⁰, többszöri dzsakartai látogatásain ugyanakkor arról igyekezett meggyőzni az indonéz vezetést, hogy az Indonéziához történő csatlakozást a kelet-timori lakosság 70 százaléka támogatja. Valójában a csatlakozást – az *integrasi*¹¹ eszméjét – csak a nyugat-timori határ mentén élő lakosság egy része, valamint a főváros kis létszámú muzulmán közösségei támogatták, s az APODETI támogatottsága nem haladta meg az 5%-ot.¹²

Indonézia, legalábbis hivatalosan, sokáig nem mutatott érdeklődést Portugál-Timor iránt. A 60-as években közreadott dzsakartai nyilatkozatok mindvégig azt az elvet hangoztatták, hogy Indonézia csak az egykori Holland Kelet-India területére tart igényt¹³. A

Szuharto-diktatúra a 60-as évek végétől azonban foglalkozni kezdett a kelet-timori portugál uralom megszűnésének, a szigetfél függetlenné válásának s ezzel együtt az integrasi lehetőségével. Az indonéz titkosszolgálat (BAKIN) valamint Suharto „Különleges Műveleti Szolgálata” (Special Operations Service, OPSUS) 1969-re arra a következtetésre jutott, hogy Indonézia keleti szomszédságában fenyegetést jelent egy független, ám indonéz területtel közvetlenül határos új állam létrejötte. Abban az esetben tehát, ha a kelet-timori portugál uralom instabillá válik vagy megszűnik, indokolt a szigetfél bekebelezése.

Három hónappal a lisszaboni fordulat, az úgynevezett „szekfűs forradalom” után, Adam Malik, indonéz külügyminiszter, egyik nyilatkozatában ugyan még elfogadhatónak tartotta a független Kelet-Timor létrejöttét, ám a BAKIN 1974 őszére készen állt az akkor még a békés eszközöket preferáló kelet-timori integrációs tervvel. Ehhez azonban Dzsakartának ki kellett kérnie a Timor-kérdésben, földrajzi közelsége miatt is közvetlenül érdekelt, másik regionális hatalom, Ausztrália véleményét. Gough Whitlam ausztrál miniszterelnök indonéziai látogatásán (Wonosobo, 1974. szeptember 6-8.) az indonéz „ötlet” canberrai támogatásáról biztosította Suharto tábornokot.¹⁴

Az Operasi Komodo (Óriásgyík Művelet) néven ismert terv egyfelől a külföldi kormányokat igyekezett meggyőzni az annexió szükségességéről; részben az Ali Murtopo tábornok által vezetett delegációk látogatásain, részben pedig az Antara Ügynökség hamis híradásain keresztül, amelyek a „kommunista veszélyt” és az „instabilitást” hangoztatták Kelet-Timoron. Másfelől maguknak a timoriaknak a jóindulatát kívánta elnyerni. Amíg a szigeten folytatott integrációs propaganda eredménytelen volt a lakosság túlnyomó többsége által táplált önrendelkezés reményével szemben, addig az Operasi Komodo nemzetközi vonalon gyakorlatilag teljes sikert könyvelhetett el. A nyugati kormányok a hidegháborús viszonyok közepette szabad kezet adtak a kommunista veszéllyel riogató dzsakartai vezetésnek.

Az indonéz nyilatkozatok így 1974 második felétől kezdtek más hangnemet venni.¹⁵ Decemberben Malik már csak két lehetőséget hagyott Kelet-Timornak: vagy betagoódik az indonéz államszövetségbe, vagy fennmarad a sziget portugál domíniuma, ez esetben azonban nemcsak „új terhet jelent Portugália számára, hanem a kelet-timoriak a kolonializmus új formája mellett is döntenek”.

Az indonéz hangnemváltás a portugál uralom szétzilálódásával párhuzamosan következett be. Az 1974 áprilisa után egy ideig a helyén maradó portugál kormányzó ideiglenes utódai nem tudtak úrrá lenni a Kelet-Timoron mindinkább begyűrűző belpolitikai válságon. Az anyaország emellett a pártok szavazóbázisát is tévesen mérte fel: az októberben Timoron

hivatalos látogatást tett Almeida Santos, a portugál kormány koordinációs minisztere (Ministro da Coordenação) távozásakor úgy nyilatkozott, hogy „az UDT a legjelentősebb párt” és „a kelet-timoriak többsége a Portugáliával való kapcsolatok fenntartását óhajtja”, a szigetfél függetlenülését pedig lehetetlennek tartotta. A Spinola bukását követő esetleges portugáliai irányváltás elmaradása kapóra jött az integrasi dzsakartai híveinek: a Santos látogatásával egy időben Lisszabonban tárgyaló Murtopo konstatálhatta, hogy Portugália nem képez akadályt Kelet-Timor indonéz beolvasztásának tervében.¹⁶

Kelet-Timoron a valós politikai hatalom ezekben a hónapokban egy maroknyi baloldali helyi hivatalnok kezébe került. Az államigazgatás néhány rutinfeladat ellátására korlátozódott, s az eddig nem dezertált katonai vezetés, az ideológiai krízis, a korábbi politikai berendezkedés megszűnése okozta vákuum, valamint az események radikalizálódása következtében ez a vezetés semmiféle befolyással nem rendelkezett.

Mindez az említett forradalmi hivatalnokcsoport – most már alig leplezett – támogatását élvező Fretilin-nek kedvezett. A két párt közti politikai küzdelem 1974 ősztől esetenként már a pártok által befolyásolt királyságok közti fegyveres harc formáját öltötte, a polgárháború mintegy előszeleként, amely sokatmondóan jelezte az UDT-Fretilin koalíció fenntartásának esélyeit. Ennek nyomós, ám ugyanakkor egyetlen érve az indonéz megszállástól való – kezdetben közös – félelem volt. Dzsakarta pedig rá is szolgált ezekre az aggodalmakra: az indonéz hadsereg 1975. február 18-án látványos hadgyakorlatot (mintegy „próba-inváziót”) tartott a dél-szumátrai Lampung térségében.

A dekolonizációról illetve a szigetfél jövőjéről szóló tárgyalások 1975 májusában kezdődtek meg a portugál kormány, illetve az UDT-Fretilin koalíció képviselői között, Macaun. (Az APODETI távol maradt a tárgyalóasztaltól.) Az említett ellentétek, valamint az egymás elleni kölcsönös vádaskodások eredményeképpen a két nagy párt szövetsége alig egy hónappal a tárgyalások megkezdése után felbomlott. Az UDT nem volt hajlandó a további együttműködésre a kommunista Fretilin-nel, emez pedig tovább fokozta propagandatevékenységét a belső területeken, készülve a macaui tárgyalások során 1976 októberére kitűzött nemzetgyűlési választásokra. Az 1975/7 számú alkotmányos törvény (a lisszaboni parlament július 17-én fogadta el) emellett 1978-ig irányozta elő a szigetfél portugál adminisztrációját.

A Fretilin a tárgyalások során is folytatott, jól érzékelhetően sikeres propagandája cselekvésre sarkalata az UDT vezetőit, a szervezett demonstrációk és sztrájkok azonban a Fretilin árnyékában semmiféle eredménnyel nem jártak. Az UDT (valamint a kisebb pártok) számára, a hatalom megszerzésére egyetlen alternatíva maradt: az indonéz orientáció. Július

folyamán, valamint augusztus elején a párt vezetőinek dzsakartai látogatásai megszaporodtak, Indonézia pedig, a beavatkozás kedvező lehetőségét meglátva, a háttérből támogatta az UDT kétségbeesett puccskísérletét, amellyel a párt a számára végképp kedvezőtlené forduló eseményeket kívánta megállítani.

Augusztus 11-én az UDT fegyveres egységei Diliben és Baucauban stratégiai fontosságú létesítményeket szálltak meg, körülvették a dekolonizáció levezénylésére az előző év novemberében érkezett utolsó portugál kormányzó, Lemos Pires rezidenciáját, és ultimátumban követelték egy átmeneti, UDT, valamint *mérsékelt* Fretilin-politikusokból álló kormány megalakítását. Pires ugyan nem engedett a radikális Fretilin-vezetők elűzését is magába foglaló követeléseknek, ám az ellenfeleket is hiába próbálta tárgyalóasztalhoz ültetni. A portugál adminisztráció ilyen módon nem tudott beavatkozni az eseményekbe, a kormányzó tehát a portugál zászlóhoz hű katonai egységek maradékának vezetését bennszülött őrmesterekre bízva, elrendelte a civil hivatalnokok és családtagjaik Ausztráliába menekítésének előkészítését. Augusztus 27-én, jobb megoldás híján, Kelet-Timort gyakorlatilag magára hagyva, Ataúro szigetére távozott.

Forrás: Le Monde Diplomatique

Az indonézek felajánlották, hogy a Mon Icid romboló segítségével „védelmet nyújtanak” neki, ám Pires jobban bízott a rendelkezésére álló 70 *nem timori* ejtőernyőssel is bizonyos ideig védhető ataúroi menedékben. A portugálok befolyásolásának, illetve az annexió elfogadtatásának másik indonéz kísérlete is kudarcot vallott: a szeptember elején Dzsakartában tartózkodó Santos visszautasította az indonéz kormány azon memorandumának aláírását, melyben Lisszabon *a rend és a béke visszaállítására indonéz beavatkozást kér* Kelet-Timoron.¹⁷

A Fretilin gyorsan reagált és a két nappal később „ténylegesen” megkezdődött véres polgárháborúban hamar napvilágra kerültek a valós erőviszonyok. Egy hónappal az UDT-akció után, már az ő erői uralták Kelet-Timor legnagyobb részét, beleértve a fővárost és Baucaut is. Az UDT, valamint az APODETI-csapatok szétszilárdtak, vezetőik pedig Indonéziába, illetve Ausztráliába menekültek.

Dzsakarta a Fretilin katonai győzelmét látva a beavatkozás közvetlenebb formái mellett döntött. Az indonéz határt szeptember 24-én elérő, megvert UDT-APODETI egységek csak a Kelet-Timor annexióját elfogadó nyilatkozat aláírása után léphettek indonéz területre, ahol hamarosan lefegyverezték őket. A sajátos indonéz határstratégia részeként a „kommunisták elleni küzdelem” nem állt meg. A Fretilin legkésőbb október elejétől már UDT ruhás *indonéz* irreguláris csapatokkal állt harcban a határterületen.¹⁸

Október 6-án indonéz támadás érte Batugadé kelet-timori határvárost, amely két nappal később „került vissza az UDT ellenőrzése alá”. A Szuharto-rezsim terve ekkor már kétség kívül a katonai megszállás előkészítése volt, kisebb, kelet-timori területen lévő támaszpontok kiépítésével, de mindvégig gondosan ügyelve a polgárháborús látszatra.¹⁹

Bizonyos nem várt eseményeket azonban az indonéz vezetés nem tudott elkerülni. Ilyen volt az október 16-án Baliboban, indonéz deszantosok által, különös kegyetlenséggel megölt 5 nyugati (szemtanú) újságíró esete, amely azonban egyik érintett nyugati hatalom véleményét sem változtatta meg Dzsakarta politikájával kapcsolatban.²⁰

Időközben az UDT, az APODETI, a KOTA és a Munkáspárt küldöttei, immár egyértelműen Dzsakarta akaratának megfelelően, deklarálták pártjaik betagolódását az „Antikommunista Mozgalomba” (Movimento Anti-Comunista, MAC), valamint Kelet-Timor indonéz integrációjáért vívott harc folytatását.

Az UDT veresége egy *de facto* függetlenségi folyamatot indított el Kelet-Timoron. Ám a számos, a dekolonizációs tárgyalásokat újraindítani szándékozó kísérlet ellenére sem jött létre érdemi párbeszéd az Ataúron székelő portugál „közigazgatás”, valamint a Fretilin között.²¹ November folyamán a Fretilin, párhuzamos kormányt létesített az elvben továbbra is Lemos Pires által képviselt portugál adminisztráció mellett. A mindinkább elkerülhetetlennek látszó indonéz támadás árnyékában, 28-án egyoldalúan kinyilvánította a Kelet-Timori Demokratikus Köztársaság függetlenségét, amit azonban a Kínai Népköztársaságon kívül csak néhány, – a portugál uralom alól frissen függetlenülő – afrikai ország ismert el.

Külföldi – elsősorban ausztrál – megfigyelők beszámolóí szerint,²² a *jól szervezett és a lakosság körében igen népszerű* Fretilin sikeresen konszolidálta a szigetfél, valamint a saját helyzetét. Ezen beszámolók alapján elmondható, hogy október közepére Diliben helyre állt a

rend és a törvény, az élet a normális kerékvágásába került vissza, annak ellenére, hogy néhány körzetben élelmiszer- és tüzelőanyag hiány volt tapasztalható. A szakirodalom általában kiemeli, hogy a Fretilin mozgalma lényegesen különbözött a volt afrikai portugál kolóniakon tapasztalható, ténylegesen kommunista irányzatoktól. A marxista-leninista ideológia ugyan megjelent, de nem vert gyökeret Kelet-Timoron, a függetlenség eszmei hátterét ehelyett inkább a katolikus egyház által is képviselt tradicionális közösségi szolidaritás és valamiféle helyi populizmus jelentette.²³

Az indonéz híradásokban ugyanakkor a folytatódó polgárháborúról, valamint a *Fretilin által uralt területeken* tapasztalható káoszról és „kommunista terrorról” érkeztek híradások.²⁴ A hatalmát a megközelítőleg milliányi kommunista vagy „kommunista-gyanús” áldozat árán konszolidáló Szuharto-rezsim érthető módon aggodalommal tekintett egy vele szárazföldön is szomszédos, független, új államra, ám nem elsősorban annak baloldali vezetése miatt, hanem azért, mert a valójában sosem létező indonéz egységet megkérdőjelező, az integrasi-ellenes mozgalmak számára precedens értékű lehetett.

Az acehi és a nyugat-iriáni szeparatista mozgalmak problémájával, valamint a szigetvilágban időről-időre fellángoló egyéb etnikai-vallási konfliktusokkal terhelt dzsakartai vezetés a kelet-timori kérdés radikális megoldása mellett döntött. A világ legnépesebb muzulmán országának mintegy 3%-os keresztény kisebbsége – soraik között Benny Murdani tábornokkal – az annexió legfőbb belső támogatója volt, egyfelől saját nacionalizmusát bizonyítandó, másfelől pedig a katolikus múltú Kelet-Timoron keresztül kívánta pozícióit erősíteni.

Az annexiót a Vatikán indonéziai nunciatúrája is támogatta.²⁵ Attól függetlenül, hogy mennyiben volt kommunistának tekinthető a kelet-timori Fretilin-berendezkedés, a független szigetfél mintegy „ázsiai Kubaként” a nyugati hatalmak alapvető biztonsági érdekeit sértő tényezőt is jelentett. Így találtak egymásra Indonézia és a nyugati kormányok érdekei. A nyugati kormányok többsége ugyanis a dzsakartai brit nagykövetség véleményének álláspontjára helyezkedett, mely szerint „Kelet-Timor népe nincs az önrendelkezés jogának elnyerésére képes állapotban.” Mivel Indonézia Szuharto hatalomra kerülése óta a nyugati tábor egyik legfontosabb ázsiai bástyája volt, az ázsiai kommunizmus terjedésének gátját képző akadály,²⁶ az invázió az Egyesült Államoktól Ford elnök közvetlenül a harci cselekmények kezdete előtt megejtett dzsakartai látogatásán zöld lámpát kapott.

A fentiek mellett, Washington magatartásában a térség a hidegháborús viszonyok között fontos geostratégiai tényezője, a Timortól északra húzódó Ombai-Wetar-szoros játszott még közre.²⁷ Ausztrália esetében a politikai ok mellett gazdasági, érdekek (mindenekelőtt az

olajlobbi) tették világossá Canberra Dzsakartát támogató politikáját.²⁸ A Nyugat támogatása hadianyag, fegyverek és harci eszközök szállításában is megnyilvánult: amerikai és az ausztrál hadianyag-szállításokon kívül brit, francia, német, holland és spanyol támogatásról van bizonyított adat a kelet-timori „elfelejtett háborúban”.

A hidegháború befejeződése és a bipoláris világrendszer megszűnése mit sem változtatott a nyugati hadianyag-szállítások tényén. Indonézia 1990 után is ugyanolyan jó piaci lehetőség volt, mint azt megelőzően. Ez Kelet-Timor szempontjából azt jelentette, hogy a szigetfél a hidegháborús hajsza évei után a kapitalista gazdaságpolitika farkastörvényeinek esett áldozatul, s még egy évtizedig volt kénytelen az indonéz megszállás valóságával szembenézni. A munkáspárti brit kormány, bár megtehetette volna, még 1997-ben sem állította le az eladásokat,²⁹ s titokban az indonéz különleges alakulatok amerikai kiképzőprogramjai is folytatódtak azután, hogy azokat a Kongresszus 1992-ben leállította.

Invázió és ellenállás Kelet-Timoron, az integrasi kudarca

Lopes da Cruz, az UDT vezetőjének még 1975 augusztusában Kutangban tett nyilatkozata, miszerint az indonéz érdekekkel ellentétes módon megvalósuló függetlenség „legfölbjebb egy hétig vagy egy hónapig fog tartani”, december 7-én drámai módon igazolódott be. Az Indonéz Fegyveres Erők (ABRI) jelentős erőket összehívva, az előző hónapok „előkészítő munkái” után már nyíltan, és semmilyen jelentős külföldi hatalom véleményével nem ütközve megkezdték Kelet-Timor invázióját. Dilit hadihajókról, illetve a levegőből történő intenzív bombázás után ejtőernyősökkel foglalták el. Dzsakarta tagadta, hogy reguláris csapatai is részt vettek volna a főváros, majd Baucau megszállásában, azt hangoztatva, hogy a városokat az UDT/APODETI-egységek *indonéz önkéntesekkel* kiegészített akciója *szabadította fel*, akik a MAC kérésére csatlakoztak a Fretilin elleni harchoz.

Portugália agressziójának nyilvánítva az indonéz beavatkozást a Biztonsági Tanács összehívását kérte, majd megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Dzsakartával. Az ENSZ ugyan csak a Kelet-Timor sorsának rendezésére való, Lisszabonnak adott felhatalmazást ismerte el, s a BT első ízben december 22-én hívta fel Indonéziát csapatai visszavonására – ám az elítélő határozatot minden eredmény nélkül hosszabbították meg ezután minden évben. Az (indonéz hadsereg által egyébként tiszteletben tartott) atáuroi utolsó portugál bázis elhagyása ugyanakkor újabb segítséget nyújtott Dzsakartának az integráció megvalósításában.

Kelet-Timor jogi beolvasztása a következő lépésekben történt meg: 1976. január 13-án az indonéz vezetés UDT és APODETI tagokból álló átmeneti, (báb)kormányt létesített Diliben, Arnaldo dos Reis Araújo „vezetése” alatt. Május 31-én a látszólagosan választott, valójában kijelölt képviselők közül álló „Nemzetgyűlés” külföldi delegációk jelenlétében, egyhangúan kérte Timor Indonéziába olvasztását. A már katonailag ellenőrzött területekre küldött, „a kérelem őszinteségét ellenőrző” missziók kiküldése, valamint az indonéz alkotmány azon pontjának módosítása után, amely megtiltja az idegen területek integrációját, Dzsakarta végül augusztus 17-én nyilvánította ki Kelet-Timor (Timor Timur), mint 27. tartomány Indonéziához történő csatlakozását.

Az okkupáció ténye és körülményei alapvetően változtatták meg a kelet-timori politikai csoportok pozícióját. A korábbi ellenfelek rövid időn belül közeledni kezdtek egymáshoz, felismerve a maguk és a megszállók közti kulturális különbségeket. Ez az uralomváltás idején még csak gyökereiben meglévő kelet-timori identitástudat folyamatosan formálódott a korrump indonéz adminisztráció, a timoriak teljes háttérbe szorítása és mindenekelőtt a hadsereg kezdetől fogva végletekig brutális viselkedését látva.

A hivatalosan az integrasi és Timor „újraegyesítésének” eszméjét hirdető indonéz vezetés, az invázió kezdetétől elképesztő és indokolatlan kegyetlenséggel lépett fel az ellenségnek tekintett helyi lakosokkal szemben. A kirabolt Diliben szisztematikus embervadászatot rendeztek az elsősorban Jáváról származó hadosztályok, illetve ejtőernyős elit-egységek,³⁰ és ezek során a kínai lakosságot sem kímélték. Mivel az indonézek gyakorlatilag semmilyen külföldi megfigyelőt nem engedtek be a harci övezetbe, az invázió eseményeiről lényegében csak a túlerő elől a partvidékről a nehezen megközelíthető területek felé visszavonuló Fretilin-vezetés által három éven keresztül sikeresen működtetett rádióállomás (Radio Maubere) tájékoztatott, a hivatalos indonéz híradásoktól természetesen eltérő módon.

Az ausztrál felderítés 1975 december végén 15-20.000 indonéz katonáról tett jelentést Kelet-Timoron. Az indonéz katonák létszáma végül elérte a 32.000 főt (nem számolva a 10.000 Nyugat-Timoron állomásoztatott tartalékot). A megszállókkal szembeni fegyveres ellenállás fő erejét a Fretilin-miliciák (Forças Armadas de Libertação Nacional de Timor Leste, Falantil) alkották (kb. 7000 fő, akik a portugál időkben már letöltötték katonai szolgálatukat). Ehhez csatlakoztak az egykori portugál hadsereg azon egységei (2500 fő Hermenegildo Alves vezetésével), amelyek a polgárháború alatt a Fretilin oldalán álltak. Az ellenállás emellett bizonytalan számú önkéntes, ám katonai formációt nem alkotó egyéb fegyveressel is számolhatott.³¹

Az UDT fegyvereseinek maradéka az indonéz megszállással szembesülve ugyancsak fegyveres harcba kezdett.³² Ezek a fegyveres csoportok, bár nem azonos célokért, de azonos ellenféllel szemben harcoltak, így a mérsékelt Xavier do Amaral elnöklete alatt bizonyos együttműködés is kialakult közöttük.

A lakosság bizalmát élvező, s a hátrahagyott portugál készletekből, – legalábbis könnyű fegyverekkel – viszonylag jól felszerelkezett Fretilin sokáig képes volt hatásosan ellenállni az elit egységek kivételével gyengén kiképzett, korrupt tiszték által vezetett indonéz csapatoknak, amelyek az első kudarcok hatására demoralizálódni kezdtek.³³ A Fretilin ugyanakkor az általa ellenőrzött területeken (1977 második feléig a szigetfél mintegy 80%-a) közigazgatást és adminisztrációt létesített, megszervezte az alapfokú oktatást, a terménybetakarítást, valamint az egészségügyi ellátást, magában foglalva a tradicionális alapanyagokból készült gyógyszerek gyártását is. Az ellenállás első szakasza katonai szempontból egyfajta állóháborúnak is minősíthető, melyben az indonézek 3 hetesre tervezett inváziója egyértelmű kudarcot vallott.

A timoriak ellenállásának sikerességét látva az indonéz hadsereg 1977 szeptemberében megkezdte „bekerítési és megsemmisítési” hadjáratsorozatát, amelynek sikerében a frissen vásárolt amerikai és brit harci gépek komoly szerepet játszottak.³⁴ Az ABRI a népiertás és a helyén maradó polgári lakosságot sújtó terror fokozásával, a Fretilin kézen lévő területek falvainak bombázásával, a mezőgazdasági területek, illetve a takarást nyújtó vegetáció felégetésével, vegyi fegyverek (napalm) alkalmazásával, valamint a civil lakosság „stratégiai falvakba”, azaz gyűjtőtáborokba telepítésével kívánta megtörni a Fretilin erejét. Az eredmény nem maradt el: a borzalmas hadjáratban sikerült megsemmisíteni az ellenállók ellátásának csaknem teljes bázisát. 1977. szeptember 7-én Xavier do Amaralt a Fretilin Központi Bizottsága az indonézekkel való megegyezés kísérletének vádjával elmozdította elnöki pozíciójából, s novemberben a „keményvonalas” Nicolau Lobatot nevezte ki elnöknek.

Az elszigetelt és világ közvéleménye számára elfeledett ellenállás kezdte a kimerülés jeleit mutatni. 1978 augusztusában Amaral fogságba, majd egy táborba került, a tűzharcban megsebesült, majd elfogott Lobato pedig, feltehetőleg indonéz „segédlettel”, életét vesztette az öt Dilibe szállító repülő fedélzetén (december 31).

Az addigi vezetőinek 80%-át elvesztett és a fokozódó indonéz nyomás miatt válságos helyzetbe került ellenállást a szigetfél keleti területein 1979-től a Központi Bizottság három túlélő tagjának egyike, Alexandre (Xanana) de Gusmão szervezte újra. A korábbi ideológiai ellentétet innentől mindinkább felváltotta az „egy célért küzdünk” nézet, s ennek megfelelően számos volt UDT-, sőt APODETI-tag is csatlakozott a mindinkább az egységes kelet-timori nép reprezentánsaivá váló gerillákhoz. Az 1981. március 1-8-i „nemzeti

kongresszuson” a Nemzeti Ellenállás Forradalmi Tanácsa (Conselho Revolucionário da Resistência Nacional, CRRN) a Fretilin felettes szerveként Gusmãot választotta a párt elnökévé, valamint a Falantil katonai vezetőjévé. Az 1979-es és 1981-es újabb indonéz hadjáratok nem tudták megtörni a Fretilin ellenállását: a létszámukban megfogyatkozott milíciák ekkortól már véglegesen a gerillaharcra rendezkedtek be.

A Fretilin 1980. június 10-11-én maga a főváros ellen intézett támadást. Az akció a hadjárat legborzasztóbb retorzióit váltotta ki az indonézek részéről. Diliben újabb százak vesztették életüket, egy 600 főnyi csoportot Ataúrora deportáltak. Az ABRI a megtorló új hadművelet (Operasi Keamanan) részeként, 40.000 polgári lakos „élő láncként” maga előtt terelésével is megpróbálkozott, a Fretilin-harcosok azonban átcsúsztak a gyűrűn.

1981 őszén az indonézek minden korábbinál véresebb népirtást rendeztek, ám a lemészárolt civilek száma eltörpült a járványok és az alultápláltság következtében az elsősorban a gyűjtőtáborokban elhunytakéhoz képest.³⁵ Lopes da Cruz már 1976 februárjában 60.000 kelet-timori áldozatot rótt fel Dzsakartának. Indonéz önkéntesek novemberben 100.000 halottról számoltak be. Pontos kimutatást azonban aligha lehet az áldozatok számáról készíteni: a szerényebb számítások is 200.000 ezer főre teszik a halottakat, ami a konfliktus előtti kelet-timori lakosság harmada.³⁶ Az emberi áldozatok számába nagymértékben belejárt a szigetfél állatállományának csaknem teljes (90 %-os) elpusztítása, valamint a mezőgazdasági területek szisztematikus felégetése következtében fellépő éhínség, a gyűjtőtáborokban őrzött lakosságnak pedig az indonéz katonaság megtiltotta, hogy élelmet szerezzen.³⁷

A timori tragédiára felfigyelő külföldi reakcióknak 1982-ben kezdtek halvány jelei mutatkozni. Ezt megelőzően, az ausztrál és brit sajtóban is megjelent szórványos tudósításoknak semmiféle hatása nem volt. A katolikus források beszámolóí nyomán a pápa május 16-án kinyilvánította, hogy nem ismeri el Kelet-Timort mint Indonézia részét. Az új portugál elnök, António Ramalho Eanes pedig a problémával kapcsolatos új politikát hirdetett az indonéz okkupációval szembehelyezkedő, luzofon nemzetek „közös frontját” hívva életre.

1983-ban az indonézek, nem annyira a timoriak szimpátiájának elnyerésére, mint inkább a külföld reakcióinak hatására, az addigi módszerek helyett tárgyalásos eszközökhöz folyamodtak. Március 20-án tárgyalások kezdődtek a Fretilin vezetősége, indonéz részről pedig Purwanto ezredes között, melynek eredményeképpen – bár Dzsakarta a nemzetközi egységek beengedésére irányuló követelést elutasította – négy hónapos fegyvernugvásról született megállapodás. Az indonéz vezetés Purwantot elmozdítva, röviddel később ismét háborús eszközökhöz nyúlt: augusztus 8-án újabb hadjárat vette kezdetét.

A fegyverszünet hónapjai azonban újabb lendületet adtak az ellenállóknak. Gusmão meghirdette a „valamennyi timori nacionalista összefogásának” politikáját, ami végül az UDT és a Fretilin 1986 márciusában történelmi egymásra találása után (Együttműködési Megállapodás, Acordo de Convergência), 1987-ban tett pontot a Fretilin „marxista” korszakára. 1987. december 7-én a Fretilin-elnök kinyilvánította a Falantil semlegességét, majd egy évvel később, kilépett a Fretilinből, ezzel is deklarálva a korábbi ideológiai irányvonallal történő szakítást.

A CRRN-t felváltó CNRM (Maubere Ellenállás Nemzeti Tanácsa, Conselho Nacional da Resistência Maubere) ugyancsak 1988-ban jött létre, amely Gusmãot már mint *semleges politikust* választotta az ellenállás legfőbb katonai vezetőjévé.

Az előzetes tapogatózások után 1985-ben újra létrejövő portugál-indonéz diplomáciai kapcsolatok továbbra sem változtattak a kelet-timoriak ellenállását megtörni szándékozó indonéz katonai akciók tényén. A december 9-i, a Timor-tenger olajforrásaiból való közös részesedést hangoztató ausztrál-indonéz kormánynyilatkozat³⁸ is jelezte, Dzsakarta továbbra is nyugodtan tevékenykedhet Kelet-Timoron.

Az ugyanezen évben meghirdetett ötéves, körülbelül 95.000 timori nőt érintő születésszabályozási programmal egyidejűleg az indonéz vezetés meggyorsította a Szuharto-rezsim által másutt is szívesen alkalmazott betelepítéseket. Timor esetében ez értelemszerűen muszlim bevándorlókat jelentett. A mindemellett folyamatos, a Fretilin-gerillák elszigetelését és most már kifejezetten Gusmão kézre kerítését célzó, újabb katonai akciók azonban továbbra sem hoztak eredményt. Az ABRI által létrehozott, a sziget keleti felét lezáró „sorompókon” is átjutó harcosok esetenként a nyugat-timori határ közelében is felbukkantak, 1988 decemberében pedig újra a főváros szomszédságában támadtak.³⁹

Timor visszakerül a „világtérképre”

Ebben a folyamatosan fennálló véres patthelyzetben került sor II. János Pál pápa négyórás, Diliben tett látogatására 1989. október 12-én. A katolikus egyházfő által celebrált mise után, a fővárosi, már az indonéz oktatási rendszerben (tehát kizárólag bahasza-indonéz nyelven) tanult fiatalok megszállás-ellenes demonstrációt tartottak, amely jelzésértékűnek számított. Az integrasi kudarcának látványos jele, a kelet-timoriak „átnevelésének” sikertelensége azonban csak az egyik tényező volt ebben a kudarcban. Az indonéz vezetés a megszállás éve alatt számos olyan, egyébként a szigettenger egyéb pontjain is elkövetett, hibás

lépést tett, amelyek feltehetőleg a népirtás borzalmas eszköztára nélkül is meggátolták volna a kelet-timoriak integráció iránti szimpátiájának kialakulását.

A portugál időkben a gyarmati adminisztrációba nagymértékben beemelt kelet-timori elit mellőzése,⁴⁰ a muszlim földművesek betelepítése, a helyi lakosok propagandaszerűen primitívnek és elmaradottnak való ábrázolása mellett Dzsakarta gazdasági ténykedése is saját maga ellen hangolta az embereket: a rúpiára való áttérés miatt a lakosság elvesztette befektetéseit, az indonéz iparcikkek dömpingje tönkretette a gazdaságot, a helyieket pedig kizárta a szénhidrogén-források és a kávéültetvények jövedelméből.⁴¹

A pápalátogatás utáni brutális indonéz rendőri fellépést a külföldi sajtó is megörökítette, s ez volt az a tény, amely mintegy „visszahelyezte” a térképre Timor szigetét. Innentől kezdtek megszapornodni a kelet-timori tragédiával foglalkozó tudósítások. A portugál parlamenti delegáció 1991-es látogatásának hírére kelet-timoriak ezrei készültek a fővárosban újabb demonstrációra. Az indonéz hatóságok válasza egy újabb mérsárlás volt, ezúttal a Santa Cruz temetőben, melynek 241, nem sokkal korábban meggyilkolt társuk sírjánál kegyeletüket lerovó fiatal esett áldozatul.⁴² A jelenlévő külföldi újságírók döbbenetes képei ezúttal bejárták a világot, s a timori ellenállás a nemzetközi figyelem látóterébe került.

1992. november 20-án az ABRI elfogta, majd 20 év börtönre ítélte Xanana Gusmāot.⁴³ Az ellenállás vezetője azonban, mint afféle „timori Mandela” az őrizetből is képes volt a függetlenség ügyét előmozdítani. Az 1993 májusában rendezett nyilvános tárgyaláson ismét kinyilvánította a kelet-timoriak igényét az önrendelkezés és a függetlenség iránt. Az irányítóját vesztett fegyveres ellenállásra ugyanakkor komoly csapást mért Gusmāo fogsága. Az 1994-re már csak mintegy 400 gerillával rendelkező Falantil innentől kezdve egyértelműen visszavonulásra kényszerült.

A most már nemzetközi színtérré került kelet-timori kérdést azonban ekkor már egyéb, békésebb eszközökkel is napirenden lehetett tartani, ezek közül kiemelkedett az indonéz megszállás óta emigrációban élő (1983-tól a Szentszék kelet-timori adminisztrátora), Carlos Felipe Ximenes Belo püspök vezette katolikus, erőszakmentes ellenzéki mozgalom,⁴⁴ amelynek terjedésében, indirekt módon, maguk a megszállók is közreműködtek.

Az 1975-ös invázió kezdetekor ugyanis a kelet-timoriak még csak körülbelül egyharmada volt a katolikus egyház híve. Az animizmust el nem ismerő indonéz törvények előírása alapján azonban minden állampolgár valamelyik nagy világvallást volt köteles követni, ez pedig – Dzsakarta céljaival ellentétesen – szintén hozzájárult ahhoz, hogy a lakosság mind szélesebb rétege forduljon a katolicizmus felé. 1996-ban a kelet-timoriak már több mint 90%-a vallotta magát katolikusnak. Az indonéz iskolarendszert hathatósan ellenpontosította az

(alapfokú) egyházi oktatás, amely a Fretilin példáját követve a portugál helyett ekkorra már hosszú ideje a tetum nyelvet használta. Ez újabb lökést jelentett a kelet-timori (maubere) nemzet egybekovácsolódásához.

1994. november 12-én, Bill Clinton amerikai elnök indonéziai látogatását megelőző napon 29 fiatal kelet-timori nyomult be a Szuharto elnök palotájának közelében lévő dzsakartai amerikai nagykövetség területére. Az akcióban, majd ezt követően az egyéb nyugati követségekre való behatolásokban a timoriakat segítő indonéz szimpatizánsok is részt vettek, és az újságíróknak átadott petícióban a fiatalok nemcsak Gusmão és a bebörtönzött kelet-timoriak, hanem *valamennyi* indonéz politikai fogoly szabadon bocsátását követelték. A Kelet-Timor függetlenségéért küzdők és az indonéz demokraták egymásra találása fontos lépés volt a mozgalom történetében, csakúgy, mint az 1996-ban Belo püspöknek és Ramos-Hortának ítélt Nobel-békedíj.

Ezek az események azonban önmagukban aligha lettek volna elegendők a Timor-kérdés megoldására. A Szuharto-rezsim nacionalista hangulatkeltése, a kormányzati erők politikája, a sajtó ellenőrzése és manipulációja, valamint részben az iszlám szolidaritás miatti, az indonéz értelmiség részéről megnyilvánuló közöny és a problémának való hátat fordítás bizonytalan ideig a holtpontra tarthatták volna Kelet-Timor ügyét. 1997-1998-ban azonban az addig látványosan fejlődő Indonézia gazdasága drámai válságon ment át – 1998 januárjában a rúpia kiérdemelte a "világ legrosszabban teljesítő valutája" címet, 2,5 millió ember vesztette el az állását, a Nemzetközi Valutalap pedig kemény intézkedések bevezetését követelte a jelentős segélyek folyósítása fejében.

A gazdasági problémák egybeestek azzal az időszakkal, amikor a várt monszun elmaradt (a dél-amerikai El Nino jelenségének következtében), és így a hatalmas tüzek sok millió hektár indonéz erdőt semmisítettek meg. Sulawesi és Kalimantan szigetek lángokban álltak, az egész szigetvilágot heteken át vastag füst borította. A természeti katasztrófa következtében repülőtereket zártak be, hajók ütköztek össze a tengereken, és a lakosok légzési nehézségekkel küszködtek. Bármilyen furcsa, ez volt az az eseménysor, amely háttérrel adott a kelet-timori függetlenség megvalósulásának.

A Szuharto-rezsim bukásától a függetlenség kivívásáig

1998. április 25-én, a portugáliai Penicheben összeülő Timori Nemzeti Konvenció (Conselho Nacional de Timor Leste, CNRT) jóváhagyta Kelet-Timor népének Függetlenségi

Nyilatkozatát (Carta Magna de Liberdades, Direitos, Deveres e Garantias do Povo de Timor Leste), elnökéül pedig Gusmãot választotta.

A gazdasági krízis, az elemi erővel felszínre törő etnikai-vallási összetűzések, a rendszeressé váló, demokratikus változásokat követelő diáktüntetések közepette, a nepotizmussal és korrupcióval vádolt Szuharto – bár márciusban hetedszerre is elnökké választották – nem tudta megőrizni pozícióját. Május 20-án éjjel, a további kelet-timori eseményekben is fontos szerepet játszó védelmi miniszter, (az ABRI főparancsnoka) Wiranto tábornok közlése nyomán, miszerint a hadsereg “nincs a támogatása folytatására kész állapotban”, lemondott elnöki pozíciójáról.⁴⁵ Utóda, – átmeneti szereplőként – a korábbi alelnök, a nem túl népszerű Habibie lett,⁴⁶ aki a gazdasági reformok, demokratikus intézkedések foganatosításának ígérete mellett az autonómia biztosítása révén kísérelte megoldani Kelet-Timor kérdését.

Az ennek jegyében június 6-án Diliben megtartott találkozón azonban a timoriak egyértelműen a teljes függetlenség iránti igényüket nyilvánították ki. 1998 őszén a szigetvilág központjaiban a parázsló feszültségek újból tömeges tüntetésekké változtak át, és véres összecsapások sorát eredményezték a hadsereg és a diákok között. A felekezeti atrocitásokkal, illetve a már 1997-ben is több száz halottal járó kalimantani eseményekkel⁴⁷ a háttérben, 1999. január 27-én sokak számára meglepő, ugyanakkor kétségtelenül az Indonéziára nehezedő nemzetközi nyomással magyarázható hírt tett közzé az indonéz hírközlési miniszter: a dzsakartai kormányzat kész kiüríteni a szigetfelet, ha a kelet-timoriak „nem kívánnak a számukra biztosított széleskörű autonómiával az indonéz nemzeten belül maradni.”

Az ENSZ égisze alatt megkezdődő tárgyalások során az indonéz fél visszautasította a portugál kormány békefenntartók küldését sürgető javaslatát azzal az indokkal, hogy a timori etnikumok közötti „összecsapásokat” csak ők képesek meggátolni. Kelet-Timor azonban ebben is különbözött Indonézia más régióitól: néhány esetet leszámítva, itt még az indonéz katonaság nyilvánvaló provokációira sem sikerült a szigetvilág egyéb részein tapasztalt atrocitásokhoz hasonlókat gerjeszteni.⁴⁸

A lakosság a május 5-én New Yorkban aláírt egyezmény értelmében a szigetfél sorsát eldöntő, augusztus 30-án megtartott népszavazástól való elrettentésére tett kísérleteik is eredménytelennek bizonyultak. A referendumon ugyanis, annak ellenére, hogy a milíciák a nyílt erőszaktól sem riadtak vissza a szavazóhelységek közelében,⁴⁹ a 451 792 főnyi szavazásra jogosult kelet-timori 98,6%-a adta le a voksát. A szavazók 78,5%-a elutasította a Dzsakarta által felkínált autonómiát.

A szavazás, illetve a kevésnek bizonyuló ENSZ-rendőr és megfigyelő visszavonulása után az indonézpárti milíciák⁵⁰ a hadsereg támogatását maguk mögött tudva véres megtorlásba kezdtek. Dilit gyakorlatilag lerombolták, az infrastruktúra nagy része megsemmisült, több százezer timorit űztek el újra lakhelyéről, és a szigetfél XX. századi történetének harmadik genocídiumában emberek újabb százait ölték meg.⁵¹ A pusztítással lényegében Kelet-Timort az újrakezdetés gazdasági alapjaitól fosztották meg.

Az agresszióról szóló tudósítások és képek ezúttal érdemben is megszólították a világot. Indonézia a nemzetközi felháborodás hatására szeptember 12-én végül beleegyezett az ausztrál vezetésű ENSZ-erők (INTERFET) helyszínre küldésébe, majd a kelet-timori átmeneti ENSZ-igazgatás (UNTAET) felállításába. A 9150 katonából és 1640 polgári alkalmazottból álló misszió feladata a függetlenség kikiáltásáig tartó átmeneti időszakban a közigazgatás megszervezése, a segélyek folyósítása, az újjáépítés támogatása, valamint a biztonság megteremtése volt.⁵² Ez utóbbi jelentette a legnehezebb feladatot az elsősorban Nyugat-Timorról visszatérő óriási létszámú menekült,⁵³ valamint az indonézbarát-milíciák továbbra is folytatódó tevékenysége miatt.

Az INTERFET-erők október 26-ra vonták Kelet-Timor teljes egészét ellenőrzésük alá. Az utolsó indonéz egységek november 1-jén hagyták el a szigetfél területét. November 30-án találkozóra került sor a szeptember elején szabadon bocsátott Gusmão⁵⁴ és Indonézia új, első demokratikusan megválasztott elnöke, Abdurrahman Wahid között. December 1-jén pedig, 24 év emigráció után, José Ramos-Horta is visszatért Kelet-Timorra.⁵⁵

2000. február 23-án az INTERFET átadta mandátumát az UNTAET-nek, március folyamán, számos, a békefenntartók és a lakosság ellen irányuló fegyveres támadás nyomán a nyugati határzónát “különösen veszélyes területnek” nyilvánították. Július 15-én megalakult Kelet-Timor Átmeneti Kormánya, CNRT- és UNTAET- tisztviselők részvételével.

2001 áprilisában mutatták be a sajtónak az indonéz kormány titkos jelentését a 99-es agresszióról. Ebben az indonéz legfelsőbb katonai vezetés, így Wiranto tábornok felelősségéről is szó esett. Májusban a CNRT feloszlott, s ezzel Gusmão, az ebben végzett elnöki – gyakorlatilag államszervezői – tevékenysége is befejeződött. 2001. augusztus 17-én az új indonéz elnök, Megawati Szukarnoputri asszony, korábbi nacionalista retorikájának ellentmondóan, elismerte a válni készülő Kelet-Timor jogát az elszakadásra. A szigetfél a függetlenséget választó referendum második évfordulóján megtartott első “elismert” nemzetgyűlési választásán a Fretilin a szavazatok 57,3%-át szerezte meg. Mandátumot szerzett a Demokratikus Párt (Partido Democrata, Fernando de Araújo), a Szociáldemokrata Párt (Partido Social Democrata, Mário Carrascalão), valamint a politikába visszatérő, veterán

Francisco de Amaral által "feltámasztott" Fretilin-jogelőd, ASDT, továbbá az Abílio Araújo vezette Timori Nacionalista Párt (Partido Nacionalista Timorês) is.

2002. február 23-án, a CNRT feloszlása után a Kelet Timori Tervezési Bizottságban, valamint a veteránokat tömörítő szövetségben tevékenykedő Gusmão bejelentette, hogy hajlandó megmérteni magát az április 14-i elnökválasztáson. Ezt 86%-os többséggel megnyerte és 17-én Kelet-Timor köztársasági elnöke, valamint a márciusban kibocsátott alkotmány értelmében a védelmi erők főparancsnoka lett. Ezenközben (március 14.) a Dzsakartában felállított emberjogi törvényszéken megkezdődtek a 99-es agresszió vádlottainak pererei. A 18 katona, rendőr, milicista illetve polgári tisztviselő között kiemelkedik Abílio José Osório Soares tábornok, Kelet-Timor volt indonéz kormányzója, valamint Timbul Silaen volt rendőrfőnök neve.⁵⁶

2002. május 20-án, az ENSZ és 92 ország, köztük az Egyesült Államok, Ausztrália, Portugália, valamint Indonézia küldöttségeinek jelenlétében, sor került a világ 192. államának függetlenségi ceremóniájára. Kelet-Timor függetlenné, ám egyszersmind Ázsia legszegényebb országává is vált. Az új állam iparral gyakorlatilag nem rendelkezett, 70%-os munkanélküliséggel és 40%-os analfabetizmussal kezdte önálló létezését. Életbevágóan fontos volt tehát a Mari Alkatri külügyminiszter és ausztrál kollégája által a függetlenség napján aláírt szerződés a Timor-tengeri szénhidrogén-mezőkről, melynek értelmében az ausztrál kormány a bányászott kőolaj és földgáz után járó illeték 90%-át átengedi Kelet-Timornak. Az IMF 1999-es elemzése szerinti 220 millió dolláros bruttó nemzeti össztermék közel ötszörösére rúg, Canberra által 2004-től 20 éven keresztül utalt összeg jó eséllyel megalapozza majd Kelet-Timor gazdasági talpraállását.

Összefoglalás

Tanulmányunkban Kelet-Timor gyarmati múltjának legfontosabb sajátosságait, a szigetfél Indonézia egyéb területeitől való különbözőségének okait, a függetlenné válás nemzetközi hátterét, illetve annak legfontosabb eseményeit tekintettük át.

Földünk legfiatalabb állama létrejöttének hosszú évekig tartó, arányaiban a „népirtások századának” legborzalmasabb genocídiumait is felülmúló történetét megismerve megállapítható, hogy a végül sikeres önállósági folyamathoz korántsem volt elegendő az adott terület etnikai-kulturális – Kelet-Timoron még részben vallási – különbözősége, hasonlóan fontos tényező volt a nemzetközi viszonyok átrendeződése is. Ez egyrészt a nagy- és

regionális hatalmak érdeklődésének felerősödését, másrészt Indonézia, geostratégiai és gazdasági pozíciójának (egymástól ugyan független, de együttesen különösen súlyos következményekkel járó) meggyengülését jelentette.

E két, a cikkben bemutatott együtthatónak az adott pillanatban bekövetkező együttes jelentkezése a kivételesnél is ritkább, „szerencsés”, avagy „véletlen” történelmi eseményként is értékelhető. A kelet-timori nép egy cél érdekében történő egységesülése, illetve több mint negyedszázados, állhatatos, a nagyhatalmak árnyékában hosszú ideig reménytelennek látszó küzdelme azonban mindenképpen figyelemre méltó és emlékezetes folyamat volt és marad a XX. század utolsó harmadának történelmében.

Jegyzetek

- ¹ A gyarmati Timor kitűnő összefoglalását adja Geoffrey C. Gunn *Timor Loro Sae: 500 Years* c. munkája. Portugál kiadása (Timor Loro Sae: 500 Anos) a Livros do Oriente köteteként, 1999-ben jelent meg.
- ² Timor középső régiójában kb. 300 ezer fő. Nyugat-Timoron ugyanakkor – a maga megközelítőleg 700 ezres lélekszámával – az atoni a legjelentősebb etnikum.
- ³ Nincsenek pontos adatok a japán megszállás alatt elpusztított bennszülöttek számára vonatkozólag, de az 1930-as és 1947-es népszámlálás adatai közötti különbség, valamint a természetes népességnövekedési ráta figyelembevételével kb. 60 000-re teszik az áldozatok számát. Lásd: Dunn, J.S., *Timor, a Betrayed People*, Jacaranda Press, Milton, Queensland, 1983, p. 26. A portugál nyelvű szakirodalom 40 000 áldozatról tud. Lásd: Moreira, Adriano; *O drama de Timor*, Editorial Intervenção, Braga, 1977, p. 20.
- ⁴ 1945-ben Portugál-Timor „problémamentesen” került vissza a háború előtti portugál koloniális viszonyok közé. 1951-től, hasonlóan a többi portugál kolóniához, Kelet-Timor is „tengerentúli provincia” státuszt kapott, s ekként tagolódott a salazari Estdo Novo kereteibe. A következő évtizedek egyetlen fegyveres konfliktusa egy Sulawesiről (Celebesz) érkező, a dzsakartai kormány elleni 1958-as felkelésben résztvevő indonéz tiszti csoport kezdeményezésére történt, 1959-ben. Bár felmerült a gyanú, hogy a „szervezők” indonéz ügynökök, a portugál csapatok által keményen levert akció inkább egy menekült regionális vezetőkől álló csoport új bázis létesítését célzó kísérletének tűnik. Megjegyzendő, hogy a csoport propagandája Timor „újraegyesítése” volt. Lásd: Taylor, John G: *Indonesias's forgotten war*, Zed Books, London and New Jersey, 1991, pp. 14-15, pp. 21-22.
- ⁵ A portugál gyarmattartókhoz való lojalitás jellemző megnyilvánulása volt a portugál lobogó, nyilvánvalóan totemisztikus alapokon nyugvó, kultusza. Lásd: Tomaz, Luís Filipe, *De Ceuta a Timor*, Lisboa, 2^a Edição, Difel, 1998. p. 604.
- ⁶ Sajátos ellentmondás figyelhető meg a portugál nyelv kötelező tanulása illetve az oktatás hatékonysága és eredménye között: bár 1954-74 között az alapfokú oktatásban részesülők száma 8 000-ről 57 000 főre nőtt, s a tanköteles korú gyerekek beiskolázottsága 1973-74-ben elérte a 77%-ot, a lakosság 93 százaléka a Caetano-rezsim utolsó évében is analfabétának számított. A középfokú oktatást egyetlen gimnázium képviselte, 1970 előtt pedig évente mindössze 2 kelet-timori származású diák folytatott felsőfokú tanulmányokat. Lásd: Taylor, pp. 17-18.
- ⁷ Portugália számos ösztöndíjjal, tanárok küldésével, valamint portugál nyelvű rádióműsorokkal (Rádio Televisão Portuguesa Internacional, Rádio Renascença) támogatja a portugál nyelv oktatását és terjesztését, ám egyelőre nem lehet tudni, hogy az új ország jelenlegi 4 hivatalos nyelve közül melyik is lesz a domináns. A Jornal de Notícias 2001. január 17-i híradása szerint a portugál kormány által biztosított 500 egyetemi és főiskolai helyre majdnem négyszeres volt a túljelentkezés és a vizsgázók az angol és a portugál mellett a bahasza-indonéz nyelven való vizsgázásra is lehetőséget kaptak, mivel jó részük ezt a nyelvet ismerte a legjobban.
- ⁸ A szigetfél ugyan rendelkezett kőolaj, emellett réz, arany, valamint mangánkészletekkel, ám ezek közül csak a kőolaj kitermelését folytatták korlátozott mértékben, azt is ausztrál kézben lévő cégek. Kiepipített utak jószerivel csak a fővárosban és környékén léteztek de a gazdasági helyzetet a Kelet-Timoron működő egyetlen bank (Banco Nacional Ultramarino) egy adata is jól jelzi, miszerint az egy főre jutó bruttó nemzeti össztermék éves összege 40 dollár körül mozgott a portugál uralom utolsó éveiben. Lásd Moreira, p. 14.
- ⁹ A portugál szakirodalom egy része egyértelműen indonéz bábáskodással létrejött, az integráció folyamatát segítő pártoknak tartja ezeket. Lásd: António Barbeado de Magalhães: *Timor Leste na Encruzilhada da Transição Indonésia*, Gradiva Publicações, Lisboa, 1999, p. 115.
- ¹⁰ A börtönbüntetést a japán megszállókkal való együttműködéséért kapta.
- ¹¹ Integrasi (bahasa-indonéz) = integráció, tehát a szigetvilág még nem Indonéziához tartozó részeinek beolvasztása, illetve az ezt támogató dzsakartai politikai irányzat.
- ¹² Lásd: Magelhães: p. 114.
- ¹³ A dzsakartai vezetés sem Borneó északi, sem pedig Timor keleti részét nem tekintette az államszövetségbe foglalandó területeknek. Új-Guinea addig holland uralom alatt álló fele ennek megfelelően (Nyugat-Irian) került indonéz megszállás alá 1963-ban. Lásd: Moreira, pp. 74-76.
- ¹⁴ Lásd: Magelhães, p. 123.
- ¹⁵ Októberben az ENSZ Közgyűlésén a portugál kolóniákról szóló kérdéssel kapcsolatban felszólaló indonéz küldött úgy nyilatkozott, hogy: „Amennyiben Portugál-Timor népe, 400 év gyarmati elkülönülés után, az indonéz néppel való egyesülés mellett dönt, úgy Indonézia kész közreműködni ebben a folyamatban”. Idézi: Moreia, pp. 85-86.
- ¹⁶ A pillanatnyi portugál álláspont egybeesett Malik nyilatkozatával: vagy indonéz integráció, vagy portugál égisz alatti önkormányzat.
- ¹⁷ A portugál kormány attitűdje a „Lisszabon felelősségét” hangsúlyozó ausztrálok kritikáját vontta maga után. Tény, hogy Santos, hazatérése után megpróbált előmozdítani egy, a három párt közötti újabb macaui találkozót, ez azonban a portugál kormányzati krízis miatt nem realizálódhatott.
- ¹⁸ A CIA jelentései, valamint ausztrál sajtóforrások alapján tudjuk, hogy Dzsakarta már szeptember folyamán küldött irreguláris egységeket kelet-timori területre. Lásd: Taylor, pp. 58-59.

- ¹⁹ Október 16-án, a Maliana elleni támadás során az indonéz egységek, azonosításukat meggátolandó, jelzés nélküli egyenruhában és régi, szovjet gyártmányú fegyverekkel harcoltak. Lásd: Taylor, p. 60.
- ²⁰ A két brit, két ausztrál és egy új-zélandi újságíró holttestét hiába álcázták portugál uniformissal, az érintett titkosszolgálatok rövid időn belül pontos információkkal rendelkeztek az eseményről és a tettesekről. Ennek ellenére a hozzátartozók tudakozódására mind a brit, mind az ausztrál kormány tagadta, hogy bármit is tudna. Az UDT és APODETI vezetők nyilatkozatai pedig a "kommunista újságírók saját felelősségét" emelte ki.
- ²¹ A Fretilin azzal vádolta a kormányzót, hogy támogatta az UDT augusztusi puccsát, Pires pedig a Diliből való „kényszer” távozását róta fel.
- ²² Lásd: Australian Council for Overseas Aid (ACFOA) októberi jelentése, Canberra, 1975. november, valamint Gietzelt és Ken Fry ausztrál parlamenti képviselők beszámolója. Utóbbiban egyértelműen a polgárháborús állapotok megszűnéséről esik szó. Idézi: Moreia: p. 45.
- ²³ Lásd: Gunn: p. 297., Moreia: pp. 46-47.
- ²⁴ Az indonéz rádióadásokban a Fretilin ellen, a magántulajdon semmibe vételétől kezdve egészen a gyermekkorú, illetve a menekülésre képtelen, idős lakosok elleni csonkításos merényletekig, minden vád elhangzott ebben az időszakban.
- ²⁵ A Vatikán a későbbiekben is az Indonéziával való jó viszony fenntartását preferálta. 1989-ben, a pápalátogatás szimbolikus jelentőségű évében, a több mint 100 katolikus püspök által aláírt, a Ximenes Belo által szorgalmazott népszavazás kiírását támogató leveleket a Vatikán titkára visszatartotta, s így azok sosem kerültek az ENSZ elé. Lásd: Magelhães, p. 120.
- ²⁶ Az 1975-ös indonéz események – a Lol Non vezette Amerika-barát kambodzsai rezsim bukása, a Vörös Khmerek bevonulása, végül pedig Saigon eleste – szinte sokkolták a nyugati tábor kormányait.
- ²⁷ A szorosban húzóódó tengerárok ugyanis mélysége révén a két óceán közötti lehallgathatatlan, stratégiaileg kulcsfontosságú átjáróként funkcionált az amerikai atom-tengeralattjárók számára.
- ²⁸ Ausztrália és Indonézia nem rendezte a gazdag, Timor-tengeri szénhidrogénmezők feletti tengeri határait, ám a canberrai kormány Dzsakartával egyszerűbbnek ítélte az egyezkedést, mint a független Kelet-Timorral. Az ausztrál cégek pedig az olaj kizárólagos kitermelésének lehetősége miatt lobbiztak az indonéz annexió politika mellett.
- ²⁹ Lásd: Corbyn, Jermy: Fegyverek a halálosztogoknak, Eszmélet, 44. szám
- ³⁰ Egy Timorról Darwinba küldött levél alapján január közepére 2000 főt, a főváros férfilakosságának majd 80 %-át gyilkolták meg. Lásd: Taylor, 68.old.
- ³¹ Ezek létszámát 10-20.000-re teszik. Lásd: Jurquet, Jacques: *Os Senhores da Morte*, Campo da Letra, Porto, 1999, p. 17.
- ³² Említést érdemel egy a portugál "fennhatóság" nevében, portugál zászló alatt, Aquiles őrmester irányításával működő egység. Ezt a Fretilin számolta fel.
- ³³ Antónia Barbossa, Falantil-vezető későbbi interjújában azt állította, hogy 1976 folyamán a nyugati frontot mindössze 1800 fegyverrel tartották az elfoglalt településekről tovább nyomulni képtelen indonézekkel szemben. A fővárosból csak a 24 órára tervezett hadművelettel szemben, három hét után sikerült kiverni a Fretilin-egységeket.
- ³⁴ Bronco OV-10 repülőket Kelet-Timoron való bevetéséről 1977 februárjától van adat. 1978 áprilisában a British Aerospace Company nyolc Hawk típusú harci gépet adott el az indonéz légierőnek, Dzsakarta pedig még ugyanezen év augusztusában tizenhat A-4 bombázót vásárolt az amerikai kormánytól. Taylor: pp. 202-203.
- ³⁵ Az Association Press híradása szerint 1980 folyamán 150 ilyen tábor volt Kelet-Timoron. Taylor: p. 204
- ³⁶ Vannak, akik ennél is többre, 300.000-re becsülik az elpusztult népességet. Indonéz katonai forrásokra hivatkozva Magelhães csupán az első 6 háborús év végéig 44%-os emberveszteségről ír a konfliktus előtti 696.000 főnyi lakosságból. Lásd uo.: p. 130.
- ³⁷ Az 1979 októberében segélyprogramját megkezdő Nemzetközi Vöröskereszt egyik jelentésében a Hatolia-tábor 8000 lakójának körülményeit úgy minősítette, hogy „olyan rossz, mint Biafra, és olyan súlyos, mint Kambodzsá”. Lásd uo.: p. 97.
- ³⁸ Uő.: p. 206.
- ³⁹ A Falantil ezúttal újra a főváros közelében támadott, 84 főnyi emberveszteséget okozva az ABRI-nak, ami számos timori származású katona dezertálását eredményezte az indonéz kötelékekből
- ⁴⁰ Az invázió után csak néhány UDT- illetve APODETI- vezetőt emeltek ki, juttattak pozícióhoz.
- ⁴¹ A kávéültetvényekre indonéz tábornokok egy csoportja tette rá a kezét.
- ⁴² Indonéz források szerint is „legalább” nyolcvanán haltak meg. Lásd Jurquet: p. 27.
- ⁴³ Az indonéz televízió által december 2-án közölt, Gusmão, az annexiót elfogadó és az ellenállók fegyverletételét sürgető „nyilatkozata” ellenére kevesen gondolták, hogy meghajolt volna a megszállók előtt.
- ⁴⁴ Ebben sajátos, animista gyökerű irányzatok is jelen voltak, mint például a messianisztikus Santo Antónia-mozgalom, mely Diliben 1988-ra datálhatóan kezdett terjedni. Lásd: Gunn: pp. 310-311.
- ⁴⁵ Lásd: Magelhães, p. 157.
- ⁴⁶ Az egymással rivalizáló Wiranto és Prabowo tábornokok időleges kompromisszuma révén. Lásd uo: pp. 158-159.

⁴⁷ A Szuharto-rezsim betelepítési politikája Kalimantanon produkálta a legelborzasztóbb összecsapásokat: a fejedelmek hagyományaikhoz visszatérő dajak törzsek 1997-től éveken keresztül folytatták a betelepítet, őket kisémmiző maduraiak elleni törzsi háborút.

⁴⁸ Nyugat-Timoron 1998 végén történtek felekezeti összecsapások a keresztény helyiek illetve a muszlim bugi bevándorlók között. A kelet-timori ellenállás szerepe ebben az időszakaszban a provokáció válasz nélkül hagyása volt. Lásd Magelhães, p. 147.

⁴⁹ A népszavazás előkészítését az ENSZ kelet-timori missziója (UNAMET) végezte. Lásd Corbyn írását az Eszmélet 44. számában

⁵⁰ Az egyik leghírhedtebb ilyen az Eurico Guterres vezette Aitarak („Tüske”)-csoport volt. A minden kétséget kizárólag indonéz támogatást élvező „hadúr” az atambuai UNHCR-alkalmazottak meggyilkolásában való közreműködés vádjával, 2000 októberében történő letartóztatása után nyíltan bosszúállással fenyegetőzött. Lásd Magyar Hírlap, 2000. október 4.

⁵¹ Ausztrál forrás (www.moreorless.au.com) szerint az áldozatok száma ezernél is többre tehető.

⁵² Szeptember 17-én az ausztrál légierő segítségével megkezdődött az élelmiszer- és egyéb segélyek menekülttáborokba juttatása, 20-án pedig, az első 2300 ausztrál, brit, új-zélandi és thaiföldi békefenntartó érkezésével beindult a Stabilize-hadművelet.

⁵³ Az otthonukból elűzöttek közül körülbelül 250.000 fő választotta a Nyugat-Timorba menekülést.

⁵⁴ 1999 februárjától már nem börtönben, hanem a dzsakartai Salemba-negyedben házi őrizetben tartották fogva.

⁵⁵ Ezek az események az indonéz válság újabb súlyosbodásával egyidejűleg történtek: a ma már egyértelműen rossz választásnak minősíthető Wahid éppúgy nem tudott úrrá lenni a problémákon, mint Habibie. A populista ellenjelölt, Megawati Sukarnoputri asszony (Sukarno, Indonézia megteremtőjének lánya, egyébként Wahid alelnöke) hívei akcióinak hatására, újra rohamrendőrséget kellett bevetni az indonéz nagyvárosokban és az ország, pár hónap nyugalom után ismét az erőszak szélén táncolt.

⁵⁶ 2003 októberéig összesen 367 indonéz és kelet-timori személyt idéztek a bíróság elé, köztük a 2001-ben, hosszas huzavona után pozíciójából elmozdított Wiranto tábornokot is, ám mindössze 36, kivétel nélkül kelet-timori vádlottat ítélték el. Indonézia nem ismerte el az ítéleteket.